

חיי שרה

א. "ויהיו חיי שרה מאה שנה..."

על הפסוק שבתחילת הפרשה, "ויהיו חיי שרה מאה שנה", נאמר במדרש: "יודע ה' ימי תמימים ונחלתם לעולם תהיה², כשם שהן תמימים כך שנותם תמימים. בת כ' כבת ז' לנוי, בת ק' כבת כ' שנה לחטא". ובגירסא אחרת³: "בת מאה כבת עשרים לנוי, בת עשרים כבת ז' לחטא".

לדברי המפרשים⁴, כוונת המדרש היא לבאר: מדוע מזכירה התורה שלש פעמים את המלה "שנה" – "מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים", כאשר היה מספיק לומר "מאה ועשרים ושבע שנים"⁵?

(1) רבה ריש פרשתנו.

(2) תהלים לו, ית. ולהעיר מלקו"ד ח"א לה, ב.
 (3) פרש"י לבי"ר שם. וכ"ה בילקו"ש תהלים רמו תשל. אבל בילקו"ש ריש פרשתנו ובפרש"י עה"ת – כגירסא הראשונה.
 (4) פרש"י לבי"ר שם. וכ"ה גם בפירושו עה"ת. וברמב"ן עה"ת ש"לא דרשו כן אלא מיתור הלשון שחזר ואמר שני חיי שרה". עיי"ש ובמפרשי רש"י. ואכ"מ.

(5) ברא"ם ריש פרשתנו, שהדיוק הוא ממה שאינו מונה "ואחדים עם העשרות לחוד והמאות לחוד". אבל בפרש"י לבי"ר: "הי' לו לומר מאה ועשרים ושבע שנה". וראה גוי"א (ד"ה שכל א' כו' – קרוב לסופו), שגם כוונת רש"י בפירושו עה"ת כן היא. כי מכיון שהכתוב מקדים "ויהיו חיי שרה", לא הי' לו לכתוב שנה בכל כולל בפ"ע – כי "דוקא השנים הם מחולקים אבל אין החיים מחולקים, והו"ל למכתב הכל ביחד לומר מאה ועשרים ושבע שנים". ועי"פ פירוש הגר"א, יומתק מה שרש"י מעתיק לפי פירושו גם התיבות "ויהיו חיי שרה".

וכדי ליישב זאת, מובא במדרש הפסוק "יודע ה' ימי תמימים", ומבואר בו שהמלה "תמימים" מתייחסת גם למלה "ימי" – שהימים עצמם, של התמימים, אף הם "תמימים". דבר זה, מבאר המדרש, נרמז בכך שהמלה "שנה" מופיעה בפסוק שלוש פעמים, שכל שנותיה של שרה היו שלימות ומושלמות, ומשווים את ה"שנה" של ה"מאה" ל"שנה" של ה"עשרים", וכן הלאה⁶: בהיותה "בת כ'" היא היתה באותה "שלימות" כבהיותה "בת ז'", ובגיל "מאה שנה" היתה לה אותה שלימות כבהיותה⁷ בת

(6) כ"ה ברא"ם שם. אבל בגר"א שם מפרש, שלימוד זה הוא (לא בדרך היקש, כ"א) שמכיון "שכל אחד נדרש לעצמו", היינו שכל ה"מאה שנה" (וכן ה"עשרים שנה") הם "כלל אחד שאינו מחולק" – הרי א"א לחלק בין שנים הראשונות שבכלל זה (עשרים ושבע שנים הראשונות) להשנים שניתוספו על כ' ז', ובמילא שמעיין שבת ק' כבת כ' ובת כ' כבת ז'.

וי"ל שיש נפק"מ בין ב' פי' אלו לא רק באופן הלימוד, אלא גם בהננין הנלמד: להפי' שהלימוד הוא בדרך היקש, י"ל שההיקש דמאה שנה לעשרים שנה הוא (א) רק לחטא אבל לא ליופי. (ב) שרק בהיותה בת מאה היתה כבת כ' (ולא שבכל משך המאה שנה היתה בהמצב כמו שהיתה בהיותה בת כ'). משא"כ להפי' שכל המאה שנה הם כלל אחד שאינו מחולק, עכצ"ל שבנכ משך המאה שנה היתה כבת כ' וכבת ז' (וצע"ק ממ"ש בגוי"א שם לפניו). וראה הערה הבאה.

(7) ומכיון שכשהייתה בת כ' היתה כבת ז', הרי מובן שהכוונה ב"בת ק' כבת כ'" היא שהיתה אז

"עשרים שנה"⁸.

יש להבין:

א) מלשון המדרש "כשם שהן תמימים, כך שנותם תמימים" מובן,

שהן תמימים" ו"שנותם תמימים" הם שני ענינים שונים, אלא שהמדרש לומד מן הפסוק "יודע ה' ימי תמימים", שאצל מי שהוא תמים בעצמו, גם שנותיו "תמימים".

אך לפי זה קשה כאן:

לגבי התואר של "תמימות" בענינים רוחניים, כפי שמוזכר בעניננו בפרט של "בת ק' כבת כ' לחטא", אי אפשר כלל, לכאורה, להפריד בין "הן תמימים" לבין "שנותם תמימים", כי אם עובר אצל מי שהוא יום, ואף חלק של יום, לבטלה, הרי אין זה פגם רק בשלימות שנותיו וימיו, אלא אף בתמימות שלו עצמו⁹, וכיצד מצייין זאת המדרש כשני ענינים¹⁰?

ואילו, כאשר מזכירים את התואר "תמים" בקשר לענינים גשמיים, אין מובן, מצד שני: כיצד קושר המדרש בין "הן תמימים" לבין "שנותם תמימים", והרי ייתכן בכל זאת שהאדם עצמו "תמים" במעלה גשמית, כגון "נוי", למרות ששנותיו לא היו "שלימות" בכך, כי בתקופה קודמת

גם כבת ז'*. ועפ"י יומתק לשון המדרש "בת ק' כבת כ' שנה" – דלכאורה תיבת שנה מיותרת. ובפרט שלפנ"ו כותב "בת כ' כבת ז'" (ולא "כבת ז' שנה") – כי בזה בא לרמז, שהכוונה ב"בת ק' כבת כ'" היא לא רק כבת כ' סתם, אלא כ"עשרים שנה" שבפסוק (דשרה) שהוקשו ל"שבע שנים"*. (8) ב"פ"ת, שכונת המדרש ב"שנותם תמימים" הוא מה שהקב"ה יושב וממלא שנותיהם של צדיקים מיום ליום. ולפ"ו צ"ל (ראה בעץ יוסף) שגורס "בת כ' כבת ז' כו" בפירוש השני שבמדרש "שהיתה תמימה כו". אבל במדרש שלפנינו (וכ"מ בפרש"י שם. וכ"ה גם בילקוט"ש ריש פרשתנו ובתהלים שם), "בת כ' כבת ז' כו" הוא הפירוש ד"שנותם תמימים", ובמפורש בגו"א (סד"ה הנ"ל). ולהעיר, שבילקוט לתהלים שם מוסף (לאחרי "כשם כו" שנותיהן תמימים בת ק' כו") "בר חטא אמר כל מי שנאמר בו תמים השלים שניו אפילו למדת שבע", ומזה מוכח שהוא פי' אחר. וראה לקמן הערה 38.

(* וגם להפי' שהלימוד הוא בדרך היקש. הרי כתב הרא"ם עצמו (בהס"ד שגו) ש"אין היקש למחצה". ומה שמטיק "בין דהכתוב גילה בפירוש שבהיותה כבת צ' היתה כוננה... על כרחנו לומר דבת ק' כבת כ' אינו אלא לחטא אבל לא ליופי" – אי"ז מוכרח כ"כ. שהרי אפ"ל שאחרי ש"הייתה לי עדנה" חזרה ליופי" כבת ז'. והרי להפי' שהלימוד הוא בדרך היקש מטיפק שנאמר שרק בהיותה בת מאה היתה כבת כ' אבל לא באמצע המאה ולפי הגו"א שכל המאה שנה הם כלל אחד שאינו מחולק – ראה להלן הערה 26. וכן מוכרח לכאורה להגירסא "בת מאה כבת עשרים לנוי".

(**) וי"ל, שזוהו גם הטעם למה שהמדרש מקדים "בת כ' כבת ז'" ל"בת ק' כבת כ'" (אף שההיקש דמאה שנה לעשרים שנה נזכר בכתוב לפני ההיקש דכ' לז') – כי (נוסף למה ש"ל שמונה לפי סדר השנים) בההיקש "בת ק' כבת כ'" נוגע לדעת איך שהייתה בת כ'.

9) ראה זח"א רכד, א. תו"א טז, א. עט, ב.
10) אין לומר שבאם חטא מקודם ואח"כ עשה תשובה, אזי האדם הוא תמים אף שאין שנותיו – הרי גם האדם אינו תמים, מכיון ש"מקצת שמו עליו" (רש"י יומא פו, א); ואם התשובה היא מאהבה, שלכן האדם הוא "תמים" כי לא נשאר בו שום רושם מהחטא, ובלשון רש"י שם "נעקר עונו מתחלתו" – הרי אז גם שנותיו הם תמימים, שהרי התשובה פועלת גם אלמפרע ועד שגם חזונו נעשים כזכיות (יומא פו, ב. וראה לקמן סו"ס ז').
– וראה לקמן בשו"ג להערה 26, החידוש ב"שנותם תמימים" על "הן תמימים" להביאור שבהשיחה.

אמנם, על ידי הלימוד "כך שנותם תמימים" מתכוון המדרש לבאר מדוע נאמרת המלה שנה שלש פעמים בפסוקנו, אך כיון שכל המסקנה "כשם..." נלמדת מן הפסוק "ימי תמימים", כמוסבר לעיל בתחילת הסעיף, שלפי המדרש מתייחסת המלה "תמימים" גם למלה "ימי", היה מתאים יותר להשתמש בלשון הפסוק שממנו נלמד ענין זה, מאשר בלשון הפסוק שרק מתבאר על ידי דרש זה?

ב. פירוש שני: "זו שרה שהיתה תמימה במעשיה"

לאחר מכן נאמר במדרש פירוש נוסף: "דבר אחר, יודע ה' ימי תמימים – זו שרה שהיתה תמימה במעשיה. אמר רבי יוחנן כהדא עגלתא תמימתא" (=כעגלה תמימה זו).

במבט ראשון נראה, שההבדל בין הפירוש הראשון לבין הפירוש השני הוא בשני פרטים: א) לפי הפירוש הראשון מתייחסת המלה "תמימים" גם למלה "ימי", כדלעיל בתחילת סעיף א', ואילו לפי הפירוש השני "זו שרה..." משמעות המלה "תמימים" היא כפשוטה: הכוונה היא לתמימות האנשים. ומשמעות הצירוף "ימי תמימים" היא: הימים של התמימים. ב) לפי הפירוש הראשון יוצא, שהתואר "תמימים" מבטא שלימות בכל המעלות, עד למעלת הנוי שאיננה, לכאורה¹⁴, ענין רוחני, ואילו לפי הפירוש השני,

חסרה בו מעלה זו באופן זמני, כפי שאנו מוצאים אצל שרה עצמה, שבהיותה "בת מאה" היא היתה מושלמת ב"נוי" כבת כ', וכבת ז', למרות שלפני כן, בתקופת ביניים, היה אצלה זמן של "בלותי"¹¹?

ואף אם המדרש יכול בכל זאת לקשור בין הדברים, באופן כלשהו, עדיין קשה: כיון שהכרחי לומר, שבהשוואה שבין "מאה שנה" לבין "עשרים שנה" אין הכוונה לתמימות של השנים עצמן, שבמשך כל התקופה של "מאה שנה" היא היתה מושלמת בנוי, שהרי היה באמצע מצב הפוך¹² – כיצד ייתכן בכלל להביא כאן את הפסוק "יודע ה' ימי תמימים", שממנו נלמד ש"שנותם" אף הן "תמימים"?

ב) מדוע מתבטא המדרש במלים "שנותם תמימים", שעוסקות, כלשון המשנה¹³ על "שנה תמימה" – "להביא את חודש העיבור", בתמימות של השנים כשלעצמן, בתור תקופה וזמן, כאשר כוונת המדרש היא לתמימות של האנשים, במעלה גשמית או רוחנית, כפי שהיא נמשכת במשך כל תקופת שנותיהם?

ג) כיון שבפסוק נאמר "ימי תמימים", צריך היה המדרש לומר, בהתאם לכך: "כך ימיהם תמימים". מדוע הוא משנה ואומר: "כך שנותם תמימים"?

11 וירא יב.

12 ומ"ש "בת ק' כבת כ' גנוי", בהכרח לפרש לכאורה שזה ה' רק בהיותה בת ק' (ראה לעיל הערה הא' להערה 7).

13 ערכין לא, א.

14 אבל ראה לקמן הערה 17.

לומר שני חיי שרה באחרונה, לומר לך שחביב חייהם של צדיקים לפני המקום בעולם הזה ולעולם הבא.

גם על כך מתעוררים קשיים:

(א) ידוע, שיש לצדיקים עולם הבא. מדוע יש להטיק זאת מ"ונחלתם לעולם תהיה"? הכרחי אם כן לומר, שהחידוש של המדרש מפסוק זה הוא בענין של "חביב"¹⁴ חייהם... ולעולם הבא. אך גם על כך נדרש הסבר: באותו אופן מובן, שהקדוש-ברוך-הוא נותן את השכר לצדיקים ברצון ובסבר פנים יפות, ומהו אפוא החידוש ב"חביב חייהם... ולעולם הבא"?

(ב) אמנם, בכך שהתורה חוזרת שוב על המלים "שני חיי שרה", לאחר שכבר נאמר לפני כן "ויהיו חיי שרה", נרמזים שני סוגי ה"חיים" של שרה – חיי עולם הזה וחיי עולם הבא. אך מגין נלמדת כאן המשמעות של "חביב חייהם...". ובמיוחד כאשר, כאמור לעיל, חידושו של המדרש הוא דוקא בענין של "חביב"?

(ג) כבר הוסבר פעמים רבות¹⁵, שכל הפירושים המופיעים על אותו פסוק בתורה קשורים זה לזה. ולפי זה יש להבין: מהו הקשר בין הפירוש הפשוט של "שני חיי שרה", שהכוונה היא לשנותיה של שרה בעולם הזה – כפי

"זו שרה שהיתה תמימה במעשיה", מתייחס התואר "תמים" רק למעשים הטובים.

אך לפי זה קשה להבין:

(א) מובן בפשטות, שגם בפירוש השני מחדש המדרש משהו בהסברת הפסוק "יודע ה' ימי תמימים". ולכאורה: מהו החידוש בפירוש השני, שבתואר "תמימים" הכוונה היא רק לאלו המושלמים במעשיהם? והרי דבר זה מובן אף ללא דברי המדרש.

(ב) מה אינו מובן במלים "תמימה במעשיה", אשר משום כך צריך רבי יוחנן להביא דוגמא – "כהדא עגלתא...". ואף אם חסר משהו בהבנת התואר "תמימה במעשיה" – כיצד מתבאר הדבר על ידי דוגמא זו?

(ג) מובן, שעל ידי הפירוש "זו שרה..." מתכוון המדרש לבאר גם את הפסוק "ויהיו חיי שרה מאה שנה...". שעליו הוא מופיע, ולא רק את הפסוק "יודע ה' ימי תמימים". ואם כך, מהו ההסבר הנוסף לפי פירוש זה לפסוק "ויהיו חיי שרה"?

ג. "שני חיי שרה" –

"ונחלתם לעולם תהיה"

לאחר שמבאר המדרש מדוע מופיעה המלה "שנה" שלש פעמים, באמצעות פירושו על הפסוק "יודע ה' ימי תמימים", הוא ממשיך ומבאר את סיום פסוקנו – "שני חיי שרה", על ידי ביאור סופו של הפסוק שצוטט לפני כן ("יודע ה'...") – "ונחלתם לעולם תהיה". ואלה דבריו: "ונחלתם לעולם תהיה, שנאמר ויהיו חיי שרה, מה צורך

* (14) וי"ל, שהמדרש כאן ס"ל שפירוש "יודע ה' ימי תמימים" הוא [לא כפשוטו – דהרי הקב"ה יודע ימי כל אחד, ולא רק "ימי תמימים" – כי אם] לשון חיבה (ראה רש"י וירא ית, יט), וקאי גם על סיום הכתוב "ונחלתם לעולם תהיה".

(15) ראה בארוכה לקו"ש ח"ג [המתורגם] ע' 35.

ירודה, הוא משפיע עליה^{16*} ומעלה אותה לדרגתו שלו – וזהו האופן המושלם ביותר של העדר השינוי. כי כאשר בכוחו לרומם את סביבתו אליו, בכל מקום שבו הוא נמצא, לא ייתכן שמהו עלול להשפיע עליו לרדת מדרגתו.

ה. שלושה אופנים של אי-השתנות הגוף

כך גם לגבי אי-השינוי ב"חטא" וב"יופי" לפי שאינם "מושפעים" על ידי השנים והזקנה, זאת מפני שרוחניות הנשמה מגינה על האדם בכל, ואף על גשמיות הגוף¹⁷, מפני שינויים, כבענינו – שרה – אשר היתה "בת ק' כבת כ' ובת כ' כבת ז'", הרי דבר זה אפשרי בשלושת האופנים שהוזכרו לעיל:

(א) אדם שלפי מצבו הרוחני אין מופרך אצלו קשר לחטא, ומצד גשמיות הגוף אף יותר: הוא נתון להשפעות הגיל, ולפי הטבע הוא צריך לאבד את יופי נעוריו, ולמרות זאת הוא מתגבר בעבודתו הרוחנית, ואף עד כדי השפעה אף על גשמיות הגוף, כך שהגוף נשאר ביופיו, כפי שהיה בצעירותו.

לפי אופן זה של העדר השינוי, הרי "בת ק' כבת כ' ובת כ' כבת ז'" הוא רק

שמבאר רש"י לפי פשוטו של מקרא, ש"כולן שווין לטובה", לבין פירוש המדרש שבמלים "שני חיי שרה" הכוונה היא לחיי הנולד הבא?

ד. שלוש סיבות לאי-השפעת הסביבה

ההסבר לכל האמור לעיל הוא:

כאשר אדם נמצא, למשל, בסביבה מסויימת שונה או שלילית, ובכל זאת אין הוא מושפע ואין הוא משתנה בגלל הסביבה, הרי הדבר אפשרי מפני שלוש סיבות שונות:

(א) על ידי כך שהוא מתגבר על עצמו, שלא יושפע מסביבתו. במקרה זה, אי-השינוי בהתנהגותו אינו מצביע על שלימות, כי הרי הימצאותו בסביבה זו היא באופן העלול להשפיע עליו, לולא התגברותו, וזה מצביע על ירידה¹⁶ ושינוי לעומת מצבו הקודם, לפני הגיעו לסביבה זו, כאשר לא היתה קיימת אצלו אפשרות להשפעה שלילית.

(ב) על ידי כך שהוא מנותק ונעלה מסביבתו. גם דרך זו אינה מצביעה על שלימות: כיון שאי-השתנותו נובעת רק מהיותו מנותק מן הסביבה, הרי ייתכן, שאילו היה לו קשר עם הסביבה, הוא היה מושפע ממנה. כלומר, בעצם קיימת בו אפשרות של השתנות.

(ג) על ידי כך שככל שתהא סביבתו

^{16*} (16) כי האדם וסביבתו להיותם מושפעים ומ"ז (ראה רמב"ם הל' דעות רפ"ז. ובכ"מ) א"א אשר סו"ס לא תהי' השפעה מאחד על השני.

¹⁷ שלכן משבח הכתוב את שרה שהיתה כבת ז' ליופי – אף ש"שקר החן והבל היופי" – כי יופי זה בא מצד הנשמה, ככפנים. וכמבואר בגו"א כאן.

(16) להעיר, ממה שאין מסכנין בדבר שראוי לקבל טומאה, אפילו כשלא הוכשר לטומאה (סוכה יא, א. שו"ע או"ח ר"ס תרכ"ט). וראה ג"כ פרה פי"א מ"ח: לקטו לאוכלין.

היותם קשורים לעצם הנשמה, שלמעלה מהתלבשות²⁰.

מצד כח הא"ס הבלתי בעל גבול שאינו מתלבש בהם [וכידוע, שבגוף מוגבל א"א שיהי' מלוכש חיות בלתי מוגבל (ס' האמונות ודיעות מ"א פ"א. מו"נ ח"ב הקדמה יב). וראה ד"ה אמר רבא כל המעביר תש"י פ"ז, שמאופן הקיום דצבא השמים אנו יודעים בחי' אור הסובב]. בכ"ז, הרי כח זה פועל על הנבראים שהם עצמם קיימים באופן נצחי, ועד – שמה שלע"ל יופסדו הוא רק מצד רצון הבורא (ראה בארוכה ס' החקירה להצ"צ בתחלתו. שם ע' קא ואילך. ד"ה אין ערוך (הב') תרצ"ד. תקעו תש"ז בתחלתו. ועוד). וראה לקמן הערה 21.

(20) וי"ל, שמשעם זה נאמר במשה "לא כהתה עינו ולא נס לחה" (ברכה לד, ז), כי האיר בו בחי' ח"י שלמעלה מהתלבשות (סד"ה עשר תעשר תש"א), ומכיון שבחי' עצם נשמתו האירה גם בגופו [שזו"ע ותרא אותו כי טוב הוא, שכשנולד נתמלא הבית כולו אורה (שמות ב, ב. פרש"י שם משמו"ד פ"א כ), שם "בית" הוא הגוף, נתמלא מאור הנשמה (ד"ה ויבא עמלק תרפ"ח בתחלתו)].

תחלה, הוא מצד בחי' הגילויים דסדר השתלשלות, ודעת ב"ה ארץ נבראת תחלה הוא – מצד כח העצמות, שכח העצמות מתגלה בארץ דוקא (ראה אגה"ק סי' כ' (קלב. רע"א)) – והרי גם ענין הנצחיות שבנבראים הוא מצד כח הא"ס שבהם (כפנים ההערה). ואמיתית ענין הא"ס ובג"ז הוא בעצמות דוקא.

ואין מזה סתירה למה שצבא השמים קיימים באיש וצבא הארץ קיימים (רק) במין – אף שכח העצמות מתגלה בארץ דוקא כנ"ל – כי ב' ענינים בגילוי כח העצמות: ענין ה"אין סוף" שבו (שבנצחיותו ית' גופא הוא כביכול ענין ה"גילוי" שבו) – וענין זה מתגלה בעיקר בבחי' האור, שמה שהוא א"ס הוא להיותו מעין המאור (ראה ד"ה ויולך ה' תרס"ו. תקעו תש"ו. ועוד ולכן, גם בנבראים הוא בעיקר בצבא השמים; ומה שאין לו תחלה" – שיה' מתבטא בהכח להוות יש מאין (ראה אגה"ק שם (קל. רש. ע"ב) שהכח להוות יש מאין הוא מצד הענין ד"מציאותו מעצמותו" – "אין לו תחלה") – וענין זה הוא בעיקר בבחי' המלכות ובארץ. וענין ד"ה מצה זו תש"ו פ"ב.

בכ"ף הדמיון. כי עצם האפשרות להיכשל בחטא, לולא ההתגברות בעבודתו, בשנותיו המאוחרות, שלא כבהיותו "בת ז", קיימת. ובמיוחד כאשר לפי מצב גופו "צריכה" הזקנה לגרום להעדר היופי. וזוהי כבר ירידה ושינוי¹⁶ לעומת צעירותו ("בת ז"), כאשר לא היה קשור כלל לאפשרות של חטא ולסיבה של העדר היופי.

(ב) על ידי כך ש"מאיר" אצלו חלק הנשמה הנעלה מ"התלבשות" בגוף, ולכן הוא איננו נתון לשינויים של גיל, הנובעים מצד הגוף.

כשם שכך הוא אצל כל יהודי בכלל, שמשום שעצם הנשמה נעלית מהתלבשות בגוף, לכן היא אצלו ללא שינויים מרגע שנולד ועד לרגע האחרון¹⁸, כך ייתכן שאצל יהודים שעצם הנשמה מאירה אצלם בגלוי היא מגינה עליהם מפני שינויים גם בכוחות הגלויים ובגוף¹⁹, ואף ביופי, מפני

(18) ראה ד"ה זה היום תש"ח פ"ז – לענין בחי' "חי בעצם" (אף שהיא רק בחי' העצמות דנר"ג, שהיא בכלל הארת הנשמה שנמשכת למטה בהגוף – שהרי משכנה והשראתה היא במוחין שבראש). ומכ"ש שכ"ה בנוגע לבחי' עצם הנשמה (ח"י) שנשארת למעלה.

(19) ובדוגמת ענין הנצחיות בנבראים – מה שצבא השמים קיימים באיש וצבא הארץ קיימים במין, ועד שצבא השמים הם חזקים כיום הבראם (ירוש' ריש ברכות עה"פ (בראשית ב, ד) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם) – דאף שהוא

(* מסיים פסוק זה למדים (חיגה יב, א) שהארץ נבראת תחלה, ויש לקשר דרשת הירוש' עם הדרשה שבחיגה שם (ראה לעיל לסו"ג ובהסמך שם): מבואר בכ"מ (ראה תנ"א ותנ"ח ר"פ ויגש. ד"ה כי המצוה הזאת תרס"ו. ועוד) שדעת ב"ש שמים נבראו

אז העדר השינוי הוא מושלם ביותר, כי הגוף עצמו מבטא שרצונו הפנימי הוא דוקא ליישם את ה"בלי גבול" של העדר השינוי של הנשמה – שאי-ההשתנות של הנשמה תשפיע גם עליו.

1. "כשם שהן תמימים כך שנותם תמימים"

זוהי הסיבה לכך שהמדרש אומר "בת ק' כבת כ' ובת כ' כבת ז'" רק לאחר צטטו את הפסוק "יודע ה' ימי תמימים", ולא מיד, והוא מפרש "כשם שהן תמימים, כך שנותם תמימים" – כי רק לאחר לימוד זה מובן הפירוש של "בת ק' כבת כ' ובת כ' כבת ז'":

בהוספת המלה "שנה" באופן נפרד לגבי כל כמות משנותיה של שרה, מתכוונת התורה להשוות כמות אחת לאחרת – שבהיותה בת ק' היא היתה באותו מצב ממש כבהיותה בת כ' ובת ז', כפי שאומר רש"י "כולן שווין לטובה"²⁴. ואם כך, מובן שאף בהיותה בת ק' ובת כ' לא היה לה שום קשר לחטא ולהעדר יופי, כי אם לא כן, הרי ההשוואה ל"בת ז'" אינה מושלמת.

24) אלא אלא רש"י מפרש ענין זה ב"שני חיי שרה", וי"ל (ע"פ "ינה של תורה" שבפרש"י) שזוהו מה שהכתוב מוסיף ב"שני חיי שרה" על "מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים" – כי הכונה ב"בת ק' כבת כ' ובת כ' כבת ז'" (בכ"ף הדמיון) בפרש"י הוא רק מה שבפועל היתה כבת כ' וז' (וג"ו) – רק בהיותה בת ק' ולא לפני" – ראה הערה הא' להערה (7). ולכן מפרש שההוספה ד"שני חיי שרה" היא – "כולן שווין לטובה" (שהיו שווין ממש, ו"כולן" – כדלקמן הערה 26). משא"כ במדרש שמקדים לפני"ז "כך שנותם תמימים". ולכן מפרש שם שב"שני חיי שרה" מרמז הכתוב ל"חביב חייהם כו' ולעוה"ב", כדלקמן סעיף ט'.

אך כאמור לעיל, גם אופן זה אינו מצביע על שלימות: כיון שהעדר השינוי נובע מעצם הנשמה שלמעלה מהתלבשות בגוף, הרי יוצא, שמצד הגוף עצמו קיימת בכל זאת²¹ אפשרות לשינויים²².

ג) על ידי כך שהעדר השינוי אינו רק מצד הנשמה, אלא גם מצד הגוף עצמו, כאשר הגוף חש בכל פרטיו, שכל מטרתו היא לבטא את מעלת הנשמה, כפי שהיא בלתי מוגבלת ויכולה להתחבר אפילו לגוף גשמי²³, שהוא מטבעו משתנה ונפסד.

לכן גם בגופו "לא כהתה עינו ולא נס לחה". וראה הערה 22.

21) ועד"ז הוא גם בנוגע להנצחיות דבא השמים כו' (ראה לעיל הערה 19), שמכיון שהנצחיות שבהם הוא מצד כח הא"ס שבהם (כבהערה הנ"ל) – הרי מה שבפועל הם "חוקים כיום הבראם" אי"ז מתייחס להגבראים עצמם, ומצד ענינם הם – הם נפסדים.

ובזה יובן מ"ש בד"ה אתה הוא ה' לבדך תש"א בתחלתו "ההפסדות שבהם בלתי ניכרת כלל והם נראים חוקים כיום הבראם... וכשיעלה רצון הבורא ב"ה שיתבטלו... או תוכר ההפסדות שהי' בהם כל משך קיומם" – דלכאורה, זה סותר להמבואר בכ"מ (ראה בהנסמן בערה 19) שקיומם עכשיו הוא כקיום דבר הנצחי ומה שיפסדו לע"ל הוא רק מצד רצון הבורא ב"ה – כי מכיון שהנצחיות שבהם הוא מצד כח הא"ס שאינו מלוכב בפנימיותם, נמצא שמצד ענינם הם, הם נפסדים.

22) ובדוגמת הידוע (ד"ה החדש הזה תרס"ו). והר סיני תש"ח פ"ו. ועוד), שביטול גופו דמשה הי' מצד נשמתו ולא מצד הגוף עצמו. ובה – מעלה באלהיו (נשמה דב'), שהביטול שלו הי' מצד הגוף עצמו, עיי"ש בארוכה.

וי"ל שגד"ז הוא גם בנוגע לשרה (ראה לקמן בפנים), כי גם שרה היא נשמה דב"ן.

23) ראה תו"א ד, ב. ד"ה זה היום תש"י פ"ב. ועוד.

אחד הטעמים לשם "שנה" הוא מלשון שינוי^{25*}, שינויים אלו עצמם הם "תמימים". כלומר, הירידות והשינויים המתרחשים מדי פעם מגלים ומביאים לידי העדר השינוי הבלתי רגיל: שלמרות, ועל ידי, השינויים שהתרחשו בפועל בגוף^{26*}, מתגלית באותו גוף עצם הנשמה שמעל לשינויים²⁷.

25* אודה"ת מקץ שלה, סע"ב.

26 ועפ"ז מובן "בת מאה כבת עשרים כו'" גם להפירוש שכל המאה שנה הם "כלל אחד שאינו מחולק", שבכל משך המאה שנה היתה כבת כ' ובת ז' (ראה לעיל הערה 6. ולהעיר גם מלשון רש"י "כונן שוין לטובה", וראה לעיל הערה 24) – כי מכיון שגם השינוי ד"בלותי" ענינו הפנימי הוא לגלות הבל"ג האמיתי שמצד עצם הנשמה, הרי בפנימיותו אינו שינוי*.

ומה שאמרו "בת ק' כבת כ' כו'" (ולא "מאה שנה כעשרים שנה" וכי"ב) – כי זה מה שגם "בלותי" אינו שינוי, נתגלה רק לאח"ו.

27 ויש לקשר זה עם "שנה תמימה – להביא את חודש העיבור" (ערכין לא, א – ראה קושיא הב' בסעיף א') – כי גם ענין העיבור, עם היות שהוא בכדי להשוות שנת הלבנה עם שנת החמה, מ"מ עי"ז שנת העיבור יתירה היא גם משנת החמה.

ולהעיר (א) מזה שימי הלבנה הם שנה"ה, כי ענינה הוא מה שהיא משנה את אור החמה (אודה"ת שם שלט, רע"א) – דוגמת ענין "שנותם" (שינויים) שמצד הגוף. (ב) ממייעוט הירח (שזהו הסיבה להחסרון דשנת הלבנה), דעם היות שצריך "כפרה" (ראה חולין ס, ב. הובא בפרש"י עה"ת פנחס כה, טו), הרי מכיון שזוהו מה שהקב"ה מיעט

אך נשאלת השאלה: כיון שלפני היותה "בת מאה" היתה אצלה תקופה של "בלותי", כדלעיל בסעיף א', להיפך מהיופי, הרי יופיה היה בכל זאת נתון לשינויי הזמן. ואם כך הנוי ששב אליה לא היה מאותו סוג ובאותה רעננות, כבשנות נעוטה, כאשר לא היה עדיין כלל מקום להיפך מהיופי אצלה²⁵, ואם כך, כיצד משווה התורה בין "בת ק'" לבין "בת ז'?"

על כך מקדים המדרש ומצטט "יודע ה' ימי תמימים... כשם שהן תמימים כך שנותם תמימים", שלמרות שגם התמימים נתונים למגבלות ולשינויי הזמן, בכל זאת אין זה שינוי בפנימיותם – כי גם "שנותם" (אשר

25 ושני ענינים בזה: א) אפילו באם בפועל לא ה' "בלותי", מכיון שמצד טבע הגוף ישנה עולויות לזה, הרי היופי דבת ק' אינו כהיופי דבת ז' (כבפנים, וראה בארוכה לעיל ס"ה). וירידה (ושינוי) זה הוא גם בנוגע לחטא* (ב) ע"י שלפנ"ז ה' אצלה הענין ד"בלותי"*** בפועל, הרי זה ירידה ושינוי גם בנוגע להזמן שלאח"ז – בדוגמת דבר שה' ראוי לקבל טומאה שעה אחת, שגורו חכמים שלא לסכך בו, גם כשנטהר אה"כ מלקבל טומאה (אח"ח ר"ס תרכ"ט).

(* אפילו באם נפרש ש"ותצחק שרה" אינו ענין של חטא כלל (ראה רמב"ן וירא יח. טו. כלי יקר שם. יב. ועוד) – מכיון שלאחרי כ' שנה ישנה עלוליות לחטא עכ"פ. אבל לפי פרש"י (לך יו. יז) "ושרה לא האמינה ולגלגלה" – גם בנוגע לחטא הוא שינוי בפועל. וראה שוה"ג להערה 26.

(**) גם ההוכחה לענין הראשון הוא מ"בלותי". דאדלוי זאת ה' אפ"ל שמצד אור הנשמה לא ה' שייך בה שינויים. ע"ד אופן הב' דלעיל סעיף ה, וכמבואר לעיל הערה 20. אלא שבענין הראשון נוגע הענין ד"בלותי" בכדי להוכיח ששייך בה שינוי. משא"כ בענין השני.

(* ועד"ז הוא גם בנוגע ל"ותצחק שרה" – כי נוסף לזה, שמכיון שעי"ז תשובה מהפכים גם את העבר – נמצא שבכל משך שנותיו גם האדם הוא תמים (כ"ל הערה 10)) מכיון שבצדיקיהם "חטאי"ם" (חסרון האור, במדרגות דקדושה גופא – ראה לקו"ש ח"ה ע' 63-4) הם בשביל העלי' שלאח"ז (ראה שם הערה 66). הרי ה"שנים" (שינויים) עצמם הם "תמימים".

ז. תשובה משנה את העבר

"תמימות" כזו שחדרה והשפיעה על כל מעשיה ועבודתה בכל שנותיה³⁰,

שהרי בשעת ההסתלקות של צדיקים ותמימים, הנשמה עולה לשרשה ולמקורה עד לדרגה הגבוהה ביותר, והדבר משפיע על כל עמל האדם שעמלה נפשו בחייו³¹. במלים אחרות, אז מתקיים הענין של "הרוח תשוב אל האלקים אשר נתנה" – עיקר התשובה³². ובכוחה של התשובה לשנות גם את העבר, בדומה לתשובה על חטאים³³, המשנה גם את העבר³⁴, עד אשר "זדונות נעשים לו כזכיות"³⁵.

ח. השנים תמימות או המעשים תמימים

זהו ההסבר לכך שבפירוש הראשון נאמר במדרש "שנותם תמימים", ואילו בפירוש השני נאמר "...תמימה במעשיה":

לפי הפירוש הראשון, משמעות ה"תמימות" של שרה, ככל שאר

כבר הוסבר פעמים רבות, שכאשר נאמר על צדיקים "לכו מחיל אל חיל"²⁸ הכוונה היא לעלויות שבהן כל דרגה אינה בערך יחסי כלל לאחרת²⁹. ואם כך יוצא, שהעבודה הרוחנית שלהם נעדרתם אינה יחסית כלל לדרגה שאליה הגיעו בבגרותם.

ולפיכך מתעוררת השאלה מצד שני: כיצד אפשר להשוות בין "מאה שנה", "עשרים שנה" ו"שבע שנים", ולומר שהן "כולן שווים" – והרי העבודה בשנים הראשונות אינה ניתנת כלל להשוואה לעבודה בשנים המאוחרות?

על כך נאמר במדרש בפירוש השני (ובכך הוא החידוש והתוספת בפירוש השני לעומת הראשון): "ו' שרה שהיתה תמימה במעשיה", שבזמן הסתלקותה, אשר על כך מדובר בפסוק זה "ויהיו חיי שרה...", כאשר הגיעה לשיא המעלה בעבודתה הרוחנית, היא היתה "תמימה במעשיה" – כלומר, היתה אצלה

(30) ועפ"ז יש לומר ש"עשרים שנה ושבע שנים" הם השנים שלאחר המאה שנים (כפשטות הכתוב), מכיון שהעלויות הם תמיד.
(31) ראה סידור שער הל"ג בעומר (דף דש, סע"ב, שו"ע סע"ב). אגה"ק ס' כח.
(32) לקו"ת ר"פ האיגו.

(33) ואף שהמדובר בנוד"ד (בנוגע לשרה) הוא בנוגע להעדר (שלימות) העבודה, שהוא בדוגמת העדר האור שעי" ביטול מ"ע – הרי מבואר בכ"מ (ראה לקו"ת אחרי כו, ג. נצבים נד, א. ועוד) שגם על זה מועיל תשובה (ואין סתירה לזה מהמבואר באגה"ת בתחלתו – כי כמה מדריגות בתשובה).

(34) יומא פו, א וברש"י שם נעקר עונו מתחלתו. ונתבאר בלקו"ש ח"ו ע' 54.

(35) יומא פו, ב.

את הירח, מובן (ראה לעיל ע' 64) שזהו בשביל העלי' (כמו צמצום הראשון שהוא בשביל הגילוי) – בדוגמת ה"חטא" ד"דחצחק שרה" (ראה שוה"ג להערה 26).

(28) תהלים פד, ת. סוף מס' ברכות. סוף מס' מו"ק [ושם הלשון ת"ז. אבל בת"י לתהלים שם (שממש למדים בברכות ומו"ק ש"אין להם מנוחה כו"י): "אזלין צדיקאי"*.]

(29) כמובן מהלשון "לכו", שהליכה מורה על עלי' שבאין ערוך (ד"ה צאינה וראינה תר"ס. ובב"מ).

(* נתי' בלקו"ש ח"ו ע' 137 ואילך.

אשר לגביה נאמר³⁷ שהיא מכפרת על כל העבר, עד יוצאי מצרים, אשר לא היתה להם כפרה בכל אלפי השנים הללו, והלכה קובעת, שכיון שהיא מכפרת על החיים, בהווה, היא מכפרת גם על המתים, על העבר.

ט. עולם הבא – השלמת "שני חיי שרה"

אך עדיין אין מובן מדוע נקראת שרה בתואר "תמימה": כאשר יורדת הנשמה למטה קובעים מלמעלה את המספר המדוייק של השנים ושל הימים, ואפילו של הרגעים, שהיא תימצא בגוף – בהתאם לעבודה שהנשמה צריכה לבצע בעולם^{37*}.

מתעוררת כאן השאלה: כיון ששרה נפטרה לפני הזמן³⁸, כפי שמספרים חז"ל ש"פרחה נשמתה" עקב הבשורה על "עקידת יצחק"³⁹, הרי היא לא היתה יכולה לבצע במשך מאה ועשרים ושבע השנים אותה העבודה שנקבע עבורה זמן ארוך יותר. ואם כך, כיצד היא יכולה להיקרא "תמימה"?

ה"תמימים" (כאשר מובא כאן "יודע ה' מי תמימים"), שהיא נשארה שלימה ולא מושפעת מהשינויים שהזמן עצמו, השנים, גורם לאדם, לגבי העדר הנוי והאפשרות לחטוא. וממילא יוצא, שהחידוש הוא בכך, שלמרות השינויים המתרחשים מצד "שנותם", הן בכל זאת נשארו "תמימים".

לעומת זאת, בפירוש השני מחדש המדרש, שאצל שרה היה סוג מיוחד ונעלה יותר של "תמימות" (אשר משום כך מדגיש כאן המדרש "ו שרה..."), שה"תמימות" הנעלית ביותר של זמן הסתלקותה השפיעה גם על שנות צעירותה, וכיון שהמעלה שנגרמה בשנים המאוחרות אינה מצד השנים עצמן, אלא מצד העבודה והמעשים הטובים, לכן נאמר במדרש "תמימה במעשיה", שהיא הביאה לידי תמימות בכל מעשיה, ואף במעשים הקודמים.

משום כך מבהיר רבי יוחנן את הענין של "תמימה במעשיה" על ידי הדוגמא של עגלה ערופה, "עגלתא תמימתא"³⁶,

(36) ראה מתנות כהונה בב"ר כאן. (וצע"ק דהא אין מום פוסל בה. וראה ירוש' סוטה פ"ט ה"ה). אבל קשה דהו"ל לר"י לפרש (ועכ"פ – לרמז) דמדובר כאן בעגלה ערופה (ובפרט ד"תמימתא" מורה להיפך, כדלעיל).

ואולי יל"פ דברי ר"י (ודלא ככפנים) דעגלה חביבה על בעלה (סנה' כא, א. וראה יפ"ת כאן) ומצינו שם עגלה (בנשים) במיכל אשת דוד (ש"ב ג, ה. סנה' ל"ט) והייתה תמימה אף שניתנה לפלטי בן ליש (ש"א כה, מד) וכן שרה אף שנילקה לבית פרעה ולאבימלך בטח בה לב בעלה שלא תגע בה כל ברי' (מדרש הגדול לך יב, יג). ועפ"ז סרה קושיית האחרונים איך אמר אברהם אמרי נא אחותי את גו' והרי בגי'ע יהרג ואל יעבור. ואף שקרקע עולם היא וכו'.

(37) הוריות ו, א. כריתות כו, א.

(37*) תו"א עט, ב. הצ"צ לתהלים קלט, טז. ובארוכה – ד"ה לא תהי' משכלה תשי"ב.

(38) ראה ר"ה טז, ב. ב"ק צג, א. ובחדא"ג מהרש"א (לב"ק שם): שהיתה שרה ראוי' להגיע לשני אברהם.

לפי (גירסת ו) פירוש היפ"ת כאן (נעתק לעיל הערה 8), צריך לומר שמדרשות חלוקות הן (או כמ"ש במלבי"ם ריש פרשתנו). אבל לפי הגירסא שלפנינו, כו"ע מודי שנפטרה קודם זמנה.

(39) מבשורה המצערת שנעקד (ב"ר פנ"ח, ה. וראה פדר"א פל"ב). או מרוב שמחה (כפירוש ריב"א עד"ת – ומביא דוגמא מכתובות סב, ב – או כמסופר בס' הישר).

לבצע את העבודה המוטלת עליה, אלא אף כדי שהנשמה תשפיע על ה"זמן" עצמו.

ולכן אומר הבעל-שם-טוב⁴³ "לא יניח שום יום מעשיית מצוה", למרות שלגבי הסיכום הכללי של המצוות אין הבדל אם האדם מקיים מספר רב של מצוות במשך יום אחד, או שהוא מחלק זאת לימים רבים, כך שבכל יום הוא מקיים לפחות מצוה אחת – כי מלבד עצם המצוות שקיימו, חשוב גם שהימים יהיו שלמים, "יומין שלימין"⁹ – ולכן צריך כל יום להיות מלא במצוה⁴⁴.

לפיכך אפשר לשאול: לאחר צאת הנשמה מהגוף, אין, לכאורה, אצל הנשמה אותו סוג של זמן, ככהיותה למטה⁴⁵, כך שתוכל להשלים או את הימים שהפסידה למטה בעולם הזה?

43 צוואת הריב"ש בתחלתה. וראה אגה"ק רסכ"ה ש"המכון הוא אמת לאמיתו".
44 כמבואר בארוכה בלקו"ש ח"ד [המתורגם] ע' 173. ח"כ ע' 315 ואילך.
45 בצפ"ע על הרמב"ם הל' תשובה פ"ח ה"ד, שלדעת הרמב"ם לא שייך בכלל הוספה בזמן דהנשמה למעלה. ולכאורה, גם לדעת הראב"ד, יש לומר, שעכ"פ לא שייך או ענין הזמן דעוה"ז (אבל ראה לקמן בפנים).

והנה מענין היאצ"ט [שאחד הטעמים (ראה פע"ח שער הקדישים בסופו) שאו עליית נשמת הנפטר מדרגא לדרגא (ולכן דנין אותה מחדש – ראה פע"ח שער התפלין פ"ו)] מוכח שישנו המשך הזמן גם לאחר מיתתו. וכ"ג גם מזה דקודב"ה אתי לאשתעשעא בצדיקייא בג"ע בחצות לילה (זח"א עב, א. ח"ב מו, א. ועוד).

וי"ל בהצפ"ע דבעיקר שולל פעולת המשך הזמן בעניני הגוף – וע"ד ענין הבגרות עיי"ש. ואכ"מ. – ועפ"ז מובן שאין בזה סתירה למ"ש לקמן בפנים רשימת כ"ק מו"ח אדמו"ר.

על כך משיבה התורה על ידי הוספת המלים "שני חיי שרה", כדי להבהיר לנו, ש"חביב חייהם של צדיקים לפני המקום בעולם הזה ולעולם הבא", שלא זו בלבד שהקדוש-ברוך-הוא נותן לצדיקים את העולם הבא, אלא אף "חייהם לעולם הבא" הם "חביב לפני המקום" כמו "חייהם בעולם הזה". כלומר, הצדיקים המסתלקים לפני הזמן יכולים להשלים "לעולם הבא" את מה שלא עשו בעולם הזה.

ולדוגמא: אם זיכה את הרבים – זכות הרבים תלוי בו⁴⁰, אפילו לאחר זמן רב. וכן, בן מזכה את אביו⁴¹ וכדומה⁴².

זהו הקשר שבין פירוש המדרש על "שני חיי שרה", שהכוונה היא לחיי העולם הבא, לבין הפירוש הפשוט של הפסוק, שב"שני חיי שרה" הכוונה היא לשנים שחיתה שרה בעולם הזה, כי חיי העולם הבא של שרה, ככל הצדיקים שנפטרו לפני זמנם, אינם רק שכר על העבודה בעולם הזה, אלא גם המשך ותשלום של שנותיה בעולם הזה, כדלעיל.

ג. גם לאחר ההסתלקות ממשיכים סדרי הזמן

אך יש להבין:

קביעת משך הזמן של שהות הנשמה למטה אינה רק מפני שזמן זה דרוש לה

40 אבות פ"ה מ"ח.

41 סנה' קד, א (ראה חדא"ג שם: שאביו הי'

מוכיחו).

42 ד"ל בכ"ז הפעולת המזכה וכו' – היא

פעולה נמשכת.

מכך רואים, שאף לאחר ההסתלקות, לא זו בלבד שקיים מושג הזמן בכללותו, אלא יותר מכך, זמן זה מהווה המשך לזמן של חייו בעולם הזה. גם לאחר פטירת האדם נימנות שנותיו בהתאם לסדרי הזמן כאן למטה, ומהוות המשך לשנותיו מהולדתו.

זהו ההסבר לכך שגם בסוף הפסוק, כאשר מדובר, לפי פירוש המדרש, על חיי העולם הבא של שרה, נאמר "שני חיי שרה", בדומה לביטוי "שנה" לגבי חייה כאן למטה. ויותר מכך: הדבר נאמר בהמשך ל"מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים", המוזכרות לפני כן,

כי בנוסף לכך שגם בחיי העולם הבא יש מושג של זמן, הרי יותר מכך: "שני חיי שרה" שבעולם הבא, כפירוש המדרש, נימנים בהמשך ולפי המספר של "מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים", אשר חיתה שרה בעולם הזה, כדלעיל.

(משיחת ש"פ חיי שרה תשכ"ו)

דכל יום כנהוג (קובץ מכתבים לתהלים ע' 214 ובהערה שם. אג"ק אדמו"ר מהור"צ ח"י ע' נג).

ענין זה קשור לרשימה⁴⁶ של כ"ק מורי וחמי אדמו"ר מיום כ' מרחשון, יום ההולדת של אביו הרבי (הרש"ב) נ"ע (אשר חל בשנת כתר"א בפרשת חיי שרה)⁴⁷(כבשנה זו), אשר שם הוא כותב, שביום זה (כ' מרחשון תש"ה – עשרים וחמש שנים לאחר ההסתלקות), סיפר לו אביו, ש"במעט לעת זה שנתמלאו שמונים וארבע שנים לירידת נשמתו בעולם התחתון הנה יהיו אצלי אורחים טובים, וכפי הסדר הנה כל אחד מכ"ק רבותינו ואבותינו הקדושים יאמר דרוש על פסוק דקאפיטל (=פרק תהלים) פד"⁴⁸.

(46) נעתקה בלקו"ש ח"ב [המתורגם] ע' 191.
(47) וראה לקו"ש ח"ה ע' 346 ואילך איך שבפרשת ח"ש מרומזים כמה ענינים עיקרים של כ"ק אדנ"ע. עיי"ש בארוכה.
* (47) תשכ"ו, תשל"א (שנות אמירת והדפסת השיחה).

(48) כידוע המנהג שקיבל אדה"ו... לאמר הקאפיטל תהלים המתאים למספר שנותיו (פירושו כשנמלאו לו, לדוגמא, יג שנה מתחיל קאפיטל יד) אחר תפלת שחרית קודם אמירת השיעור תהלים

